

УДК 279.154:821.161.2"9/12"

DOI <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2025.20.4>

## ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ У ПИСЕМНОСТІ КНЯЖОЇ ДОБИ (ІХ-ХІІІ СТ.)

**Петро КОЗАК**

*кандидат наук з богослов'я,*

*викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, науковий співробітник*

*Науково-дослідного інституту канонічного права та богословських наук*

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,*

*вул. Софрона Мудрого, 22, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна*

*e-mail: [p.petrokozak@ukr.net](mailto:p.petrokozak@ukr.net)*

*ORCID: [0000-0003-3109-5754](https://orcid.org/0000-0003-3109-5754)*

**Бібліографічний опис статті:** Козак П. (2025). Генезис української християнської духовності у писемності Княжої доби (ІХ-ХІІІ ст.). *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 20*, 49–61. <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2025.20.4>

*У статті аналізується і з'ясовується вплив християнської релігії та духовну парадигму, яку вона принесла із собою, на розвиток давньоруської літературної спадщини. Адже лейтмотивом української літератури всіх часів є її релігійність чи, точніше, теоцентризм, свідоме підпорядкування усієї людської історії волі Божого Провидіння, домінування морально-етичних сюжетів.*

**Ключові слова:** *Християнство, Церква Христова, Христова благовість, християнська духовність, Київська Русь, українська література.*

**Petro KOZAK**

*Candidate of Sciences in Theology,*

*Lecturer at the Department of Social and Humanities, Research Fellow at the*

*Research Institute of Canon Law and Theological Sciences*

*PHEI «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyj»,*

*Sofron Mudryy str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

*e-mail: [p.petrokozak@ukr.net](mailto:p.petrokozak@ukr.net)*

*ORCID: [0000-0003-3109-5754](https://orcid.org/0000-0003-3109-5754)*

## GENESIS OF UKRAINIAN CHRISTIAN SPIRITUALITY IN THE WRITING OF THE PRINCELY AGE (IX-XIII CENTURIES)

*The article analyzes and clarifies the influence of the Christian religion and the spiritual paradigm it brought with it on the development of the ancient Russian literary*

*heritage. After all, the leitmotif of Ukrainian literature of all times is its religiosity or, more precisely, theocentrism, the conscious submission of all human history to the will of God's Providence, the dominance of moral and ethical plots.*

**Key words:** *Christianity, Church of Christ, Christ's goodness, Christian spirituality, Kyivan Rus, Ukrainian literature.*

**Постановка проблеми.** Великим значенням у розвиток Київської Русі було офіційне запровадження християнства в 988 році, під впливом якого дуже збагатилася освіта, мистецтво, архітектура та українська література. Абсолютно очевидним є той факт, що всю давньоруську літературу означеного періоду об'єднує християнське духовне наповнення. Авторами літературних творів майже завжди були ченці, які творили в монастирях або на єпископських і митрополичих кафедрах.

**Мета статті** полягає в тому, щоб на сучасному етапі еkleзіального розвитку в Україні дослідити вплив християнської релігії на розвиток літератури, яка стала провідним чинником вітчизняного культурного простору. Саме тому вважаємо необхідним показати кількісні та якісні культурні зміни, що відбулися на Русі з прийняттям християнства та дослідити глобальний переворот, що мав місце у свідомості народу Київської Русі.

### **Виклад основного матеріалу**

#### **1. Християнізація – поштовх для виникнення автентичної літературної традиції в Київській Русі**

Християнство зі своїми культурними надбаннями було промотором процесу вдосконалення культури у східнослов'янському цивілізаційному просторі. Якщо аналізувати культуротворчу місію Київської Церкви на українських землях впродовж перших століть християнства, то стає очевидною її культурна рушійна сила, зокрема у формуванні власної писемності та релігійних знань. Святе Письмо та літургійні книги, які прийняла наша Церква із культурно-релігійних слов'янських центрів, де вони були запроваджені апостолами слов'ян – святыми Кирилом та Методієм, послужили основою для формування літературної мови. Зазначені вище святі, незважаючи на те, що були свідомі тодішнього культурно-богословського домінування грецько-візантійської спадщини, під впливом якої вони також перебували, мали мужність використати для блага східнослов'янських народів та для проголошення Христового Євангелія іншу мову, а також іншу культурну спадщину. Саме тому старослов'янська мова послужила надзвичайно важливим засобом євангелізації слов'янського світу.

Апостоли слов'ян принесли із собою насамперед літургічні книги, написані старослов'янською мовою, які стали універсальними носіями та джерелами обряду, саме у них новонавернені християни знаходили скарби духа, причому ці книги мали, за висловом Д. Степовика, «вселенську канонічність», адже святі брати

переконали папу Адріана II (867 – 872 pp.) офіційно схвалити вживання слов'янської мови в святій Літургії<sup>1</sup>.

Отже, середина IX ст. стала часом створення слов'янської писемності, авторами її були святі Кирило та Методій. Створення слов'янської писемності стало ґрунтом єднання Київської держави і сприяло утвердженню на її теренах християнства.

Таким чином, завдяки діяльності рівноапостольних Кирила і Методія на Русь прийшла традиція та духовність Візантійської та Болгарської Церков, завдяки чому Київська церква перейняла усю культурну спадщину християнського Сходу, всі його скарби в галузі теології, літургії, церковного життя, літературного мистецтва.

Християнський світогляд став важливою підвалиною формування поняття людини як образу і подоби Божої в давньоукраїнському суспільстві. Попередні світогляди, а саме міфологічні, були самосвідомістю родоплемінних спільнот. В них людина ще не повністю осмислювала себе як особистість. На першому місці в її світосприйнятті були потреби роду, племені; її особисте «я» розчинялося у загальному, спільному. Християнство ж проголосило інший принцип – принцип відносин людини із самим собою і з Богом. У дохристиянському світі панував культ сили. Християнство ж принесло на Русь нові моральні вартості, передусім любов до ближнього, милосердя, прощення, що, в свою чергу, вплинули і на розвиток культури слов'янського етносу. Значну роль у розвитку відіграли також проголошені християнством принципи рівності всіх перед Богом, однаковості прав і обов'язків представників різних суспільних станів, засудження міжплемінної ворожнечі тощо.

«Повість временних літ» могла би мати іншу назву: «Історія християнства на українських землях». Першим його завданням було показати, як хрещення давньої Київської Русі увійшло в історію спасіння цього народу. Разом з хрещенням Володимира Великого для народу починається новий шлях, – шлях мудрості і світла, боротьба проти темних сил, шлях, який час від часу потребує мучеників. Це національне хрещення є дуже гарно описане біблійними виразами, як наприклад: темрява – світло; ніч – день; смерть – життя; гріх – чистота...

Подібно «Суздальський літопис» подає історію як боротьбу між добром і злом. Дуже часто Бог діє в цьому народі через чуда (як наприклад через з'явлення Пречистої Діви Марії). Навіть в часи татарської навали, бачимо повне довір'я і надію на одного Господа Бога.

В «Київському літописі» винагорода і покарання різних типів людей є висвітлена в есхатологічному вимірі.

Людська мудрість на Русі ставилася нижче Божественної Премудрості. Для Нестора-літописця користь від книжного учення полягає в тому, що «книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаяння, і мудрість та стриманість здобуємо із слів книжних». Мудрість поєднується із стриманістю, і цим принципово відрізняється давньоруська думка від Західної. Київські книжники завжди визнавали свою «худість», тоді як у західних авторів бачимо раціональний

<sup>1</sup> Степовик Д. Візантологія. Івано-Франківськ: Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут, 2002. С. 176.

підхід до духовності. «Якщо багато читаєш, – говорить літописець, – то матимеш велику користь для душі своєї». Не витончені вправи з логіки, які мають раціональний характер, турбують давньоруських мудреців і книжників, а «страждання за душу». Більш близькими для них були роздуми Отців церкви про перевагу духа над плоттю або, як висловився Володимир Мономах, «закріпачення тіла». В дусі улюбленої ним патристичної концепції тіла як темниці душі Кирило Турівський стверджує, що, «доки людина не звільниться від тілесних похотей і життєвих турбот, до тих пір душа її не може примиритися з Богом»<sup>2</sup>.

## **2. Духовно-культурні аспекти давньоруської літературної спадщини**

Давньоруська література лейтмотивом своєї рефлексії висувала повчання заради морального вдосконалення, причому найбільшу популярність мали «Житія...» святих і схимників. Так, в «Ізборнику...» 1076 року розповідається про Василя Великого, Івана Золотоустого, Кирила Філософа, котрі з молодих літ вивчали святі книги. Тут вміщено повчання Василя Великого «Яким подобає людині бути», «Афанасієві відповіді»; знаменна й наявність статутів одного із засновників чернечого вчення – Ніла Чорноризця. Прославлення аскетизму, чернецтва, самозаглиблення, морального вдосконалення безперечно переважає в давньоруській літературі.

Письменники княжих часів, поширюючи в народі науку Христову, виховуючи його в дусі християнської моралі, спонукали до опіки над знедоленими. Адже любов до Бога має поєднуватися з любов'ю до ближнього, що виявляється, передусім, у справах благодійності, в піклуванні про хворих, убогих, сиріт.

Християнські автори відкрили й оспівали внутрішнє багатство людської природи, запропонували шлях духовного вдосконалення особи і проголосили несправедливим стан речей, коли «сини народу плотського процвітають, а сини народу духовного принижені» (Атанасій Олександрійський). Давньоруська думка сприйняла християнство не зовнішньо, а глибинно, – внутрішньо. Вона заклала основи не просто аскетичного приборкання плоті, а й духовного пошуку. Потаємного сенсу, «глибину заповітних і дивних слівес» шукає Климент Смолятич. Для давньоруської думки характерна більша увага до внутрішнього світу особи, ніж до його зовнішніх виявів, потяг до проблем духовного, а не фізичного, зовнішнього, матеріального буття. Абстрактне теоретизування античності було їй менш близьким, а більше цікавили практичні проблеми буття і, зокрема, моральні пошуки істини, загострене сприйняття боротьби добра і зла<sup>3</sup>.

Ревний проповідник митрополит Іларіон Київський у «Слові про Закон і Благодать» з великою шанобою говорить про язичницький період нашої історії, Київських князів-язичників, які розбудовували Русь, здобули їй місце і шану серед

<sup>2</sup> Літопис руський за Іпатським списком / Переклад, передмова, примітки, іменно-особовий та географічно-археологічно-етнографічний показники, генеалогічні таблиці, карти і плани Л. С. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич; Ред. кол.: О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський, В. І. Кречетень, О. В. Мишанич, Ю. М. Мушкетик, В. В. Німчук, Т. І. Сергійчук, П. П. Толочко, В. О. Шевчук. Київ: Вид-во «Дніпро», 1989. С. 112.

<sup>3</sup> Возняк С., Голянич М., Москаленко Ю. Філософська думка України: імена та ідеї. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 6.

європейських держав, підвели до усвідомлення історичної, державної необхідності прийняття християнства, що й зробив учорапній князь-язичник Володимир. Іларіон бере під захист язичництво не як релігію, а як свою історію. Проблема захисту від паплюження своєї історії, поставлена Іларіоном вперше в XI ст., стала основою згоди та єдності інтелектуальної еліти українського етносу на століття і була зруйнована лише в XX ст. за комуністичного режиму імперською комуністичною ідеологією<sup>4</sup>.

Освічена верства вчорапніх язичницьких інтелектуалів прихильно зустріла зміни. Старе і нове було в центрі суспільно-політичної думки, і проблема ставлення до старого, язичницького, всього, що створило велич і славу Руській землі і привело до державного усвідомлення необхідності зміни релігії, турбувала навіть таких ортодоксальних, ревних захисників православ'я, як Іларіон та Нестор<sup>5</sup>.

Крім рис християнського універсалізму, толерантного ставлення до різних релігійних центрів, власного слов'янського обряду і богослужбової слов'янської мови, християнству перших віків на Русі були притаманні патріотичність, євангелізм, павлінізм.

Перед Богом, на думку староруських вчителів християнства, всі люди рівні, всі народи покликані Провидінням до спасіння, тільки одні швидше, а інші пізніше. Прекрасною ілюстрацією даної тези є чудова промова Київського митрополита Іларіона «Слово про Закон і Благодать» – блискучий зразок духовного красномовства. Але це, власне, не проповідь, як «повчання», а радше святкова урочиста промова, що могла бути виголошена навіть не під час богослужіння<sup>6</sup>.

Закон Старого Завіту суперечить, – вважає митрополит Іларіон, – Новому Завіту, Благодаті. Такий закон розділяє народи, підвищуючи одних і припинюючи інших, засвідчуючи тим самим рабське становище людства. Закон був притаманний «юдеям». Благодать дарована всьому світові, і тому в новозавітньому житті всі народи рівні перед Богом. Більше того, видатний теоретик Київського християнства твердить, що Бог є творцем не лише поодиноких людей, а всіх народів. Тому кожен християнин несе відповідальність не тільки за власні вчинки, а й за вчинки всього народу<sup>7</sup>.

Ці тези покладено в основу відомого «Слова про Закон і Благодать», присвяченого темі утвердження Київської Русі як великої держави і її християнізації. Цей твір демонструє не тільки блискучий ораторський талант Іларіона, а й глибину його філософської думки. Розглядаючи хрещення Русі як прилучення до благодаті, він висунув і розвинув оригінальну концепцію світової історії як поступового руху від рабства до свободи, і як логічний висновок цієї концепції була висунута ідея «рівноапостольності» князя Володимира Великого, що діяв не під впливом зовнішніх

<sup>4</sup> Возняк С., Голянич М., Москаленко Ю. Філософська думка України: імена та ідеї. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 9.

<sup>5</sup> Головащенко С. Історія християнства. Київ: Либідь, 1999. С. 27.

<sup>6</sup> Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. С. 78.

<sup>7</sup> Лабунька М. Митрополит Іларіон і його твори. Рим: Український Католицький Університет імені святого Климента папи, 1990. С. 33.

спонук (проповідей місіонерів, вражень від чудес тощо), а виключно внаслідок внутрішнього осяяння, осяяння розуму благодаттю<sup>8</sup>.

Одну із центральних тем Київського християнства розвинув інший визначний давньоруський богослов – Климент Смолятич. Митрополит-русич, як сказано в літописі, «був книжник і філософ, що писав від Гомера і від Аристотеля, і від Платона»<sup>9</sup>. Посилання Климента на Григорія Богослова та Івана Золотоустого, апелювання до Старого та Нового Завітів, у тому числі до притч Соломона й послань апостола Павла, бачення Премудрості Божої як такої, що пов'язує божество і людство, характеризують стиль теологізації митрополита як софіологічний. В своєму відомому творі «Послання до Смоленського пресвітера Фоми» митрополит Климент відповідає на докір вищезгаданого пресвітера про те, що послуговується у своїх листах до князя Ростислава різними стилістичними прикрасами, що спирається на писання грецьких поетів і філософів. Кажучи, що навіть Христос послуговувався при виголошенні своєї науки абстрактним поясненням, а саме притчами<sup>10</sup>.

Найяскравішою особливістю, яка характеризує даний твір є глибоко моральний характер «Поучення...» князя Володимира Мономаха (1113-1125 рр.), його христоцентричність та антропоцентричність прекрасно характеризують наступні слова: «Ніколи не майте гордині в своєму серці і в думці, а скажіть: сьогодні живу, а завтра помру; смертні ми. Старих поважайте, як батька, а молодих, як братів. Пам'ятайте, як учив мудрий Василь (св. Василій Великий), зібравши навколо себе молодих: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодшими мати згоду і бесіду вести без лукавства. Не злитися словом, не засуджувати нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати вниз, а душу вгору».

Чому ж звернення Володимира Мономаха не персоніфіковане, хоча адресат легко вгадується? І чому твір Мономаха зберігся в одному єдиному списку? Чому він був включений саме в «Повість минулих літ», коли Володимир Мономах вже став великим Київським князем?

У «Посланні...» немає традиційного звернення до того, кому пишуть. І не тому, що Володимир Мономах не хотів проявити притаманної у такому разі пошани до співбесідника. Річ у тому, що Володимир Мономах спочатку зосереджує свою увагу на собі самому, точніше, власній душі, а вже потім переходить до трактування універсальних євангельських істин.

З домонгольської доби дійшло до нас чимало безіменних поучень. Всі вони наче б походили від одного автора, такі до себе подібні. В «Прологах» новгородської софійської бібліотеки XII-XIV ст. знаходимо наприклад дванадцять таких поучень. а саме: п'ять поучень на предпразденства великих празників (Різдва Пресвятої Богородиці, Воздвиження Чесного Хреста, Різдва Христового, Хрещення й Стрітіння Господнього) і сім поучень на самі празники

<sup>8</sup> Лабунька М. Митрополит Іларіон і його твори. Рим: Український Католицький Університет імені святого Климента папи, 1990. С. 43.

<sup>9</sup> Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. С. 210.

<sup>10</sup> Там само, С. 213.

(Різдво Пресвятої Богородиці, Воздвиження Чесного Хреста, Покров Пресвятої Богородиці. Зачаття Богородиці, Різдво Христове, Хрещення й Стрітення Господнє). Всі ці поучення є правдоподібно оригінальні, а не перекладені<sup>11</sup>.

Отже, із самого початку християнізації Русі візантійський характер давньоруської культурної спадщини був значною мірою видозмінений слов'янськими ментальними особливостями. З певністю можемо констатувати, що наші предки створили питомо нову літературну традицію, якій притаманні власні форми духовності та богословських роздумів про об'явлену Божу істину, що є найважливішою рефлексією, яка впливає з даного структурного елемента дослідження.

Головними цінностями християнства були і є добро, любов, чесність, вірність, гармонія, ненасильство. Завдяки цим цінностям, людина спрямовувала себе до духовності, моральності, споглядання прекрасного, освіченості. Саме тому, після прийняття християнства в Київській Русі розпочалося справжнє піднесення в усіх сферах культурного життя. Як уже зазначалося вище, центром його стала Церква. Людина, її почуття, переконання, завдяки християнству стали на першому місці. Забувши на деякий час про буденні, земні турботи людина прилучила себе до вищих і вічних цінностей<sup>12</sup>.

Тема хриstopодібності є центральною в давньоруській агіографічній літературі, саме наголос на цьому акценті дає змогу досягнути масштаб значення даної тематики в культурі Київської Русі. Адже, змальовуючи образ святості, агіографічна література адресувала його найширшим верствам населення і тим самим враховувала світоглядні настанови не так інтелектуальної еліти, як «мовчазної більшості» суспільства<sup>13</sup>.

Літературна спадщина Київської Русі на прикладі святих мучеників констатує, що для справжнього християнина нема іншого шляху, аніж наслідування Христа, яке давньоруські автори пропонують здійснювати, пройшовши три необхідні щаблі. По-перше, через таїнство хрещення людина покликана робити добро, через додержання святих заповідей вона звільняється від пристрастей, а через смиренномудрість звільняється від богоборчого самоствердження у гордині. В цілому, на прикладі «Оповіді про Бориса і Гліба» здійснюється сакралізація давньоруської історії, парадигма якої задана Біблією<sup>14</sup>. Тим самим, через подвиг страстотерпців реалізується центральна ідея християнства, згідно з якою кінцевою метою, що визначає сенс людського життя, є єднання людини з Богом, обожнення, реалізація прагнення стати, згідно з апостолом Петром, «учасниками Божої Істоти» (2 Пет. 1, 4). У давньоруській літературній традиції через святих страстотерпців робиться акцент на мученицькій смерті як шляху до реалізації прагнення хриstopодібності. У цьому можна вбачати співзвучність

<sup>11</sup> Перші українські проповідники і їх твори. Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента папи, 1973. С. 77.

<sup>12</sup> Возняк С., Голянич М., Москаленко Ю. Філософська думка України: імена та ідеї. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 14.

<sup>13</sup> Горський В. Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст). Київ: Наукова думка, 1993. С. 83.

<sup>14</sup> Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1990. С. 9.

апофатичному шляху прилучення до Бога, зважаючи на те, що саме апофатизм є однією з головних ознак східної богословської думки.

Іншим літературним твором, що інтерпретує тему христоцентричності у давньоруській традиції, є «Києво-Печерський Патерик», центральною проблемою якого є наближення до Бога, що передбачає необхідність кожен крок власного життя зіставляти з ідеєю, яку заповідав і постійно втілював упродовж свого земного шляху Христос. Творці «Києво-Печерського Патерика» безумовно були знайомі з визначними пам'ятками візантійської патристики: «Ліствицею» Івана Ліствичника, «Студійським статутом» Теодора Студита, а також творами кападокійців Ніла Синайського, Єваґрія Понтійського. Подвижники Києво-Печерської лаври, описані передусім у цьому творі, продовжують у започаткованому Борисо-Глібівському циклі тему святості як мучеництва. Адже чернецтво взагалі виникає, як певна версія мучеництва, що через добровільно обране аскетичне життя стверджує імператив християнської моральності. У давній християнській традиції вирізняються щонайменше дві тенденції у тлумаченні сутності чернечого подвигу. Одна, репрезентована життям єгипетських і сирійських ченців, акцентує увагу на героїчній аскезі, відверто ворожому ставленні до оточення, сповідує усамітнення, покуту, молитву як спосіб буття неординарної особистості. Другу тенденцію уособлюють палестинські ченці. Вони значно скромніші і втілюють своїм життям передусім духовну тактовність як найпершу добродійність подвижництва, тому їхній ідеал ближчий до людини, більш антропоцентричний.

Життя святого Теодосія Печерського являє зразок поведінки особистості, що кожним кроком демонструвала живий зв'язок із Христом через служіння йому. Виражена у християнському одкровенні ідея наслідування Христа, набуває характеру, який визначає увесь зміст життя людини.

Найвідомішими повчаннями Теодосія Печерського є: «Перше і друге поучення про терпеливість і любов», «Поучення про терпеливість і милостиню», «Поучення про терпеливість і покір», «Поучення про ходження до церкви і про молитву», «Поучення про келяря», «Перше і друге поучення до народу»<sup>15</sup>.

Отже, проблема наближення до Бога, що визначала саме життя людини давньоруської доби, конкретизується в тогочасній літературній традиції через її христоцентричність. Ідея наслідування Христа визначала зміст повсякденного життєвого шляху, яким повинна йти кожна людина, що прагне реалізувати вищий сенсбуттєвий принцип – наблизитись до Бога, за образом і подобою якого вона створена.

З прийняттям християнства у філософській думці Київської Русі з'являється поняття особистості людини. Русич-язичник відчував себе річчю серед природних речей, а русич-християнин увірував, що він створений Богом, який присутній у кожній людині. Християнська релігія надала сенс і мету життя заслужити Божу благодать, намагатися бути гідними образу і подоби Божої, прагнути до святості.

Прикладом такого розуміння сенсу життя може бути творчість Кирила, єпископа Турівського, яку дослідники визначають, як взірць конкретно

<sup>15</sup> Перші українські проповідники і їх твори. Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента папи, 1973. С. 37-40.

повчального, алегорично-символічного і філософсько-світоглядного стилю<sup>16</sup>. Кирило Турівський часто відходить у своїх творах від релігійної екзегези, використовує неканонічні тексти, безкомпромісно викриває вади суспільства, спростовує еретичні вчення. Зневаживши «плинну славу світу цього» Кирило Турівський постригся у ченці і доволі аскетично вдосконалювався. Він навіть зачинився на вежі, подібно як Симеон Стовпник, чим особливо прославився. Його біографи пишуть, що Кирило був дуже освіченою, глибоко ерудованою людиною, а його схильність до самозаглиблення і духовного вдосконалення походить від зацікавлення східною культурою<sup>17</sup>. Людина, на думку мислителя, створена Богом і мету створіння Кирило визначає так: «Не для того ми були створені, щоб їсти, пити та одягатися, а для того, щоб догодити Господу і отримати майбутні блага»<sup>18</sup>. Людина сама повинна дбати в земному житті як стати такою, якою її замислив Бог. Найбільш певною стежиною до Бога є монастир – святе місце, шлях до спасіння і взірць моральних чеснот.

Стати святим означало максимально наблизитися до Бога, це можна було зробити й іншим, відмінним від монастирського, так званім апостольським шляхом. Він передбачав поєднання з Богом через помноження добра на землі. Земне життя, де змушена перебувати людина-християнин, сповнене спокус, страждань, гріха, що пов'язані з людською слабкістю.

Сенсотворчим змістом, морально-етичним навантаженням сповнена й творчість інших давньоруських мислителів. Так, дякон і регент хору Антонієвого монастиря у Новгороді, вихованець Києво-Печерської обителі Кирик Новгородський, написав в контексті Новгородського літопису важливий науково-математичний трактат «Вчення, як відати людині числення всіх літ», датований другою половиною XII століття. Цей твір не мав аналогів у тогочасній європейській науці і був першою писемною пам'яткою, що увиразнювала глибокі астрономічні та математичні здобутки руської вченості. Демонструючи широку обізнаність з античними та візантійськими науковими джерелами, Кирик аналізує поняття «час», його лінійність і циклічність, тривалість від моменту виникнення, а також найдовші та найкоротші його інтервали. Твір містить теоретичні і практичні міркування щодо літочислення і визначення часу церковних свят, глибокі абстрактні умовиводи, невимушене оперування числами різних порядків. Структура твору ретельно продумана, стиль викладу – системний, синтетичний, логічний. На календарних обрахунках ученого позначилися давньогрецькі теорії про космос, час, першоелементи і періоди оновлення природи, а також християнська космогонія, побудови візантійських хроністів.

До нашого часу також дійшли твори ченця Зарубського монастиря Георгія, датовані початком XIII ст., коротко проаналізуємо його «Повчання», адресоване

<sup>16</sup> Калинець І. Загадки хрещення України-Руси. Львів: Місіонер, 2000. С. 86.

<sup>17</sup> Жеребило І. Трагування сенсу життя людини як шляху до святості у Києво-Печерському Патерику. *Історія релігій в Україні*. Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2003 року). Львів: Логос, 2003. С. 290.

<sup>18</sup> Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. С. 291.

юнакові, який обрав автора своїм духовним наставником. «Повчання» написане глибокою духовною й освіченою людиною, у ньому автор наголошує на релігійно-філософських проблемах, що хвилювали тогочасну інтелектуальну еліту, а саме належний спосіб життя, його мета і сенс, природа життя і смерті, влади і багатства, довершеного і недосконалого<sup>19</sup>.

Майже тотожні за змістом твори Данила Заточника «Слово» і «Моління», датовані першою половиною XIII ст.. Ці твори знаменували якісно нове явище у суспільній свідомості, засвідчили появу світської національної інтелігенції.

Дібрані з Біблії та перекладних збірників афоризми автор розташовує у такому порядку, що вони утворюють певну сюжетну основу. Він нарікає на власну долю, просить допомоги, водночас намагається зацікавити власною ерудицією, розсмішити читача, змальовує різні способи свого виходу з бідності. Головні об'єкти його самоіронії – злидні, невлаштованість, вигнання. Від цього автору прикро, бо ніхто належно не оцінив його обдарувань і розуму. Коротко зупинимось також на суспільно-політичних рефлексіях Данила Заточника. На відміну від панівної киево-руської моральної традиції, у якій літератори відмовлялися від особистісного авторського начала, дотримувалися принципів анонімності і само приниженості, у «Слові» звучить голос персони, інтелектуально і духовно розвиненої людини. Його автор сміливо маніфестує абсолютний пріоритет розуму над фізичною силою, знання над хоробрістю, мудрості над військовою вдачею<sup>20</sup>.

Ще один автор, творчість якого важливо проаналізувати, це Никифор, який жив у XII столітті. За походженням грек з Лікії Малоазійської, автор багатьох повчань і послань морально-виховного характеру, написаних, вірогідно, грецькою і перекладених давньоруською мовою, у своїх творах Никифор спирався на античних та християнських філософів, особливо на вчення Івана Дамаскина. Центральною в його творчості є проблема походження природи добра і зла. Відповідно до тогочасних наукових уявлень Никифор вів мову про дуалізм, подвійність буття, чії начала – словесне і безсловесне, безплотне і тілесне – перебувають в одвічній боротьбі.

Згідно з теорією пізнання Платона та святоотцівською християнською традицією у «Повчанні» Никифора обґрунтовано принцип підконтрольності пізнавальних результатів, здобутих органами відчуття. У ньому йдеться про практичне і теоретичне оцінювання дійсності на істинність, використання принципу самокритичності щодо власної пізнавальної діяльності.

Переважна більшість літературних творів давньоруської доби завдяки своєму духовно-практичному змісту, дохідливій формі та зрозумілій мові були доступними всім верствам населення, що сприяло засвоєнню сформульованих у них світоглядно-філософських ідей. Вони органічно сприймалися найширшими верствами суспільства, формували переконання людей, спонукали їх до соціального дискурсу людинолюбства.

<sup>19</sup> Історія української філософії / авт. кол.: М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар та ін. Київ: Академвидав, 2008. С. 89.

<sup>20</sup> Возняк С., Голянич М., Москаленко Ю. Філософська думка України: імена та ідеї. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 11.

Ранньосередньовічні переважно релігійні тексти, що містили філософські ідеї і побудови, написані не професійною філософською мовою, з чим пов'язана з одного боку проблематичність їх викладу сучасною філософською мовою, а з іншого – їх популярність. Літературна спадщина Київської Русі доводить, що тогочасна філософська думка була орієнтована, передусім, на конкретне, земне та дохідливе християнське навчання праведному життю найширших верств населення. Вона давала відповідь на основні питання будь-якої філософії, передусім екзистенційні: як щасливо прожити людині в цьому світі і заслужити посмертне існування. Усе це сформувало ніким не перевершений злет духовності та гуманістичної спрямованості, яким вирізняється характеризована нами творчість давньоруських мислителів.

**Висновки.** Аналізуючи культуротворчу місію Київського християнства на прикладі давньоруської літературної спадщини, цілком очевидним стає те, що воно разом зі своїми цивілізаційними надбаннями започаткувало та зніціювало увесь подальший культурний прогрес українського народу. Адже християнство досить тривалий час, в силу історичних обставин, було чи не єдиним виразником та носієм національної ідентичності.

Передусім необхідно відзначити, що найяскравішою, сутнісною характеристикою давньоруської літератури, є її релігійність чи, точніше, теоцентризм, свідоме підпорядкування усієї людської історії волі Божого Провидіння, домінування морально-етичних сюжетів. Давньоруська літературна спадщина завдяки своєму духовно-практичному змісту, дохідливій формі та зрозумілій мові була доступною усім верствам населення, що, поза всяким сумнівом, сприяло засвоєнню, а найголовніше – втіленню сформульованих у ній світоглядних, богословських та філософських ідей.

Саме цей літературний спадок Київської Русі акумулював духовне життя народу, його пізнавальні інтереси і життєві потреби. Виступаючи синтезом мовного мистецтва, давньоруська література, що була народжена із хрещенням Русі-України, є також пам'яткою нашої мови, писемності, живопису, графіки й одночасно – джерелом натхнення для дослідників із різних галузей.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик. Київ: Час, 1991. 278 с. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Abramovych\\_Dmytro/Kyievo-Pecherskyi\\_pateryk\\_vyd\\_1991/](https://chtyvo.org.ua/authors/Abramovych_Dmytro/Kyievo-Pecherskyi_pateryk_vyd_1991/).
2. Возняк С., Голянич М., Москаленко Ю. Філософська думка України: імена та ідеї. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 136 с. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Vozniak\\_Stepan/Filosofska\\_dumka\\_Ukrainy\\_imena\\_ta\\_i\\_dei/](https://chtyvo.org.ua/authors/Vozniak_Stepan/Filosofska_dumka_Ukrainy_imena_ta_i_dei/).
3. Головащенко С. Історія християнства. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
4. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: філософсько-релігієзнавчий аспект: Монографія. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 272 с.

5. Горський В. Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст). Київ: Наукова думка, 1993. 216 с.

6. Жеребило І. Трагування сенсу життя людини як шляху до святості у Києво-Печерському Патерику. *Історія релігій в Україні*. Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2003 року). Львів: Логос, 2003. С. 290-293.

7. Історія української філософії / авт.кол.: М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар та ін. Київ: Академвидав, 2008. 624 с.

8. Калинець І. Загадки хрещення України-Руси. Львів: Місіонер, 2000. 198 с.

9. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 632 с.

10. Лабунька М. Митрополит Іларіон і його твори. Рим: Український Католицький Університет імені святого Климента папи, 1990. 125 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2632-labunka-m-mitropolit-ilarion-i-yogo-pisannya/>.

11. Літопис руський за Іпатським списком / Переклад, передмова, примітки, іменно-особовий та географічно-археологічно-етнографічний покажчики, генеалогічні таблиці, карти і плани Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич; Ред. кол.: О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський, В. І. Кречотень, О. В. Мишанич, Ю. М. Мушкетик, В. В. Німчук, Т. І. Сергійчук, П. П. Толочко, В. О. Шевчук. Київ: Вид-во «Дніпро», 1989. 592 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009327>.

12. Перші українські проповідники і їх твори. Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента папи, 1973. 188 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2524-pershi-ukrayinski-propovidniki-i-yih-tvori/>.

13. Степовик Д. Візантологія. Івано-Франківськ: Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут, 2002. 253 с.

14. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1990. 370 с.

15. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.

#### REFERENCES:

1. Abramovych D. Kyievo-Pecherskyi Pateryk. Kyiv: Chas, 1991. 278 с. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Abramovych\\_Dmytro/Kyievo-Pecherskyi\\_pateryk\\_vyd\\_1991/](https://chtyvo.org.ua/authors/Abramovych_Dmytro/Kyievo-Pecherskyi_pateryk_vyd_1991/).

2. Vozniak S., Holianych M., Moskalenko Yu. Filososfska dumka Ukrainy: imena ta idej. Ivano-Frankivsk: Plai, 2003. 136 s. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Vozniak\\_Stepan/Filosofska\\_dumka\\_Ukrainy\\_imena\\_ta\\_i\\_dei/](https://chtyvo.org.ua/authors/Vozniak_Stepan/Filosofska_dumka_Ukrainy_imena_ta_i_dei/).

3. Holovashchenko S. Istoriia khrystyianstva. Kyiv: Lybid, 1999. 352 s.

4. Horbachenko T. H. Vplyv khrystyianstva na stanovlennia pysemnoi kultury Rusi-Ukrainy: filososfsko-relihiieznachnyi aspekt: Monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi tsestr «Akademiia», 2001. 272 s.

5. Horskyi V. *Narysy z istorii filosofskoi kultury Kyivskoi Rusi (seredyna XII – seredyna XIII st)*. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 216 s.
6. Zherebylo I. *Traktuvannia sensu zhyttia liudyny yak shliakhu do sviatosti u Kyievo-Pecherskomu Pateryku. Istoriia religii v Ukraini. Materialy KhIII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 20-22 travnia 2003 roku)*. Lviv: Lohos, 2003. S. 290-293.
7. *Istoriia ukrainskoi filosofii / avt.kol.: M. Yu. Rusyn, I. V. Ohorodnyk, S. V. Bondar ta in.* Kyiv: Akademvydav, 2008. 624 s.
8. Kalynets I. *Zahadky khreshchennia Ukrainy-Rusy*. Lviv: Misioner, 2000. 198 s.
9. Kyiak S. *Identychnist ukrainskoho katolytsyzmu: henezys, problemy, perspektyvy*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2006. 632 s.
10. Labunka M. *Mytropolyt Ilarion i yoho tvory*. Rym: Ukrainskyi Katolytskyi Universytet imeni sviatoho Klymenta papy, 1990. 125 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2632-labunka-m-mitropolit-ilarion-i-yogo-pisannya/>.
11. *Litopys ruskyi za Ipatskym spyskom / Pereklad, przedmova, prymitky, imenno-osobovyi ta heohrafichno-arkheolohichno-etnohrafichni pokazhchyky, henealohichni tablytsi, karty i plany L. Ye. Makhnovtsia; Vidp. red. O. V. Myshanych; Red. kol.: O. T. Honchar, Yu. P. Diachenko, M. H. Zhulynskyi, V. I. Krekoten, O. V. Myshanych, Yu. M. Mushketyk, V. V. Nimchuk, T. I. Serhiichuk, P. P. Tolochko, V. O. Shevchuk*. Kyiv: Vyd-vo «Dnipro», 1989. 592 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009327>.
12. *Pershi ukrainski propovidnyky i yikh tvory*. Rym: Vydannia Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu im. Sv. Klymenta papy, 1973. 188 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2524-pershi-ukrayinski-propovidniki-i-yih-tvori/>.
13. Stepovyk D. *Vizantolohiia*. Ivano-Frankivsk: Teolohichno-Katekhytychnyi Dukhovnyi Instytut, 2002. 253 s.
14. Fedoriv Yu. *Istoriia Tserkvy v Ukraini*. Toronto, 1990. 370 s.
15. Chyzhevskyi D. *Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu)*. Ternopil: Femina, 1994. 480 s.

*Стаття надійшла до редакції 09.02.2025р.  
Стаття рекомендована до друку 23.02.2025р.*